

ÇOK KATMANLI BİR ANALİTİK ARAÇ OLARAK ZAMANMEKÂN: ELEŞTİREL KENT ÇALIŞMALARI İÇİN BİR ÇERÇEVE DENEMESİ*

As A Multi-Layered Analytical Tool: Toward A Framework for Critical Urban Studies

Ayhan Melih TEZCAN

* This article has been prepared on the basis of the relevant sections of the methodology chapter of the author's doctoral dissertation. See Tezcan, A. M. (2023). The Politics and Geography of Urban Security Services Provided by Private Security Companies: The Case of Ankara, Turkey [Unpublished doctoral dissertation], METU, Ankara. | Bu makale yazarın doktora tezinin metodoloji bölümündeki ilgili kısımlar esas alınarak hazırlanmıştır. Bknz. Tezcan, A. M. (2023) The Politics and Geography of Urban Security Services Provided by Private Security Companies: The Case of Ankara, Turkey [Yayımlanmamış doktora tezi], ODTÜ, Ankara.

Adalet Meslek Yüksekokulu, Hukuk Fakültesi, Ankara Üniversitesi | Vocational School of Justice, Faculty of Law, Ankara University

Özet

Sosyal bilimlerin temel metodolojik gerilimlerinden biri olan nomotetik ve ideografik epistemolojiler arasındaki ayrışma, zaman ve mekânın toplumsal boyutlarının bütüncül bir biçimde kavranmasını sınırlamaktadır. Bu makale, Wallerstein'in Braudel'in çok katmanlı zaman anlayışından geliştirdiği ZamanMekân (*TimeSpace*) tipolojisini ve bilimsel bilginin tarihsel üretimini, özellikle kent araştırmaları açısından eleştirel bir biçimde ele almaktadır. Araştırma, Wallerstein'in tanımladığı beş epistemolojik ZamanMekân türünü (epizodik-jeopolitik, döngüsel-ideolojik, yapısal, ebedi ve dönüşümsel) kentsel dönüşüm, toplumsal hareketler, rant döngüleri ve bölgesel eşitsizlikler gibi kentsel-mekânsal olgular ile ilişkilendirerek tartışmaktadır. Makale ana akım iki epistemolojik yaklaşımın (nomotetik ve ideografik) zaman-mekânı ya evrenselleştirerek ya da tikelleştirerek tek yanlı kurgulamasının, toplumsal ve mekânsal gerçekliklerin tarihsel-yapısal niteliğini kavramayı nasıl sınırladığını ortaya koymaktadır. Bu sınırlılık kent araştırmaları ve mekânsal planlama yazınında kendini, olguların ya proje ve olay düzeyinde (epizodik) ya da evrensel 'iyi planlama ilkeleri' düzeyinde (ebedi) ele alınması biçiminde göstermektedir. Makalede kentsel süreçlerin ve mekânsal pratiklerin yalnızca epizodik olaylar dizisi veya ebedi doğrular olarak değil, tarihsel, yapısal ve kapitalist birikim döngüleriyle iç içe geçmiş çok katmanlı ontolojik süreçler olarak ele alınması gerektiği savunulmaktadır. Bu çok boyutlu okuma, eleştirel kent çalışmalarında metodolojik bir derinlik sağlamak ve kentsel politikaların daha kapsayıcı bir tarihsel sistem (günümüzde kapitalizm) bağlamında değerlendirilmesi için kuramsal bir zemin oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ZamanMekân, Wallerstein, nomotetik, ideografik, kent araştırmaları.

Received | Gönderim: 05.07.2026
Accepted | Kabul: 24.08.2026

Correspondence | İletişim:
ayhanmelih@gmail.com

DOI: [10.5281/zenodo.22108171](https://doi.org/10.5281/zenodo.22108171)

Copyright © 2026 by the author.
This article is an open access
article distributed under the
terms and conditions of the
Creative Commons Attribution
(CC BY-NC 4.0) license.

Abstract

One of the fundamental methodological tensions in the social sciences, the division between nomothetic and idiographic epistemologies, constrains a holistic understanding of the social dimensions of time and space. This article offers a critical examination, particularly from the standpoint of urban studies, of Wallerstein's TimeSpace typology (developed from Braudel's multi-layered conception of time) and of the historical production of scientific knowledge. The study discusses the five epistemological types of TimeSpace identified by Wallerstein (Episodic-geopolitical, Cyclical-ideological, Structural, Eternal, and Transformational) by relating them to urban-spatial phenomena such as urban transformation, social movements, rent cycles, and regional inequalities. The article shows how the two mainstream epistemological approaches which are nomothetic and idiographic (by construing time-space one-sidedly, either through universalization or through particularization), limit our grasp of the historical-structural character of social and spatial realities. This limitation manifests itself, for instance, in the urban studies and spatial planning literature, where phenomena are addressed either at the level of projects and events (episodic) or at the level of universal 'good planning principles' (eternal). Consequently, the article argues that urban processes and spatial practices should be treated not merely as a sequence of episodic events or as eternal truths, but as multi-layered ontological processes interwoven with historical, structural, and capitalist accumulation cycles. This multidimensional reading provides methodological depth for critical urban studies and establishes a theoretical basis for evaluating urban policies within the context of a broader historical system—capitalism in the present era.

Keywords: TimeSpace, Wallerstein, nomothetic, idiographic, urban studies.

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerin temel metodolojik gerilimlerinden biri, tarihsel değişimi ve toplumsal gerçeklikleri ne ölçüde ve hangi zaman-mekân çerçevesinde ele alacağına ilişkin sorudan kaynaklanmaktadır. Bu gerilim 19. yüzyılın başlarından bu yana süregelen nomotetik ve ideografik epistemolojiler arasındaki köklü bir ayrışmanın ürünüdür. Bir yanda evrensel yasalara ulaşma çabasıyla araştırmanın zaman ve mekândan bağımsız olduğunu varsayan nomotetik gelenek, diğer yanda her toplumsal olayın eşsiz ve tekrarlanamaz niteliğini ön plana çıkararak genelleştirme girişimlerini anlamsız bulan ideografik gelenek yer almaktadır. Ancak her iki tutumun da toplumsal gerçekliklerin tarihsel derinliğini ve yapısal bütünlüğünü kavramakta başarı sağlayıp sağlamadıkları tartışmalıdır. Nomotetik ve ideografik epistemolojilerin zaman-mekânı tek yanlı biçimde kurgulaması, toplumsal ve mekânsal gerçekliklerin tarihsel-yapısal niteliğini, özellikle de kent araştırmaları ile mekânsal planlamanın konusunu oluşturan kentleşme gibi süreçleri kavramayı sınırlandırmaktadır. Bu çalışmada Wallerstein'ın ZamanMekân türleri üzerine yürütülecek tartışmanın zemini ise, zaman ve mekânın toplumsal niteliğine ilişkin daha geniş bir kuramsal birikime dayanmasından kaynaklanmaktadır.

Zaman ve mekânın toplumsal boyutları, pek çok düşünür tarafından farklı biçimlerde tartışılmıştır. Lefebvre (1991) mekânın toplumsal olarak üretildiği kavrayışından hareketle mekânı bir araştırma nesnesi olarak tarafsız bir zemin değil, sermaye ve devlet ilişkilerinin somutlaştığı bir alan olarak ele almıştır. Giddens (1984), modern toplumların temel özelliklerinden birinin ‘zaman-mekân uzaklaşması’ (*time-space distancing*) olduğunu, toplumsal etkileşimin ve kurumların giderek artan biçimde yerel bağlamın dışına taşındığını öne sürmüştür. Harvey (1989) sermayenin çevrim süresini kısaltan birikimci kapitalizmin yarattığı ‘zaman-mekân sıkışması’ aracılığıyla mekânın ve zamanın nasıl yeniden örgütlendiğini göstermiştir. Massey (2005) ise mekânı, eşzamanlı çoklukların ürünü olan ilişkisel bir kategori olarak kavramsallaştırmış ve mekânın hem siyasallığını hem de tarihselliğini ön plana çıkarmıştır. Bu tartışmaya, ‘mekânsal dönüşün’ (*spatial turn*) öncülerinden Soja’nın (1989; 1996) katkısı da eklenmelidir. Soja, Lefebvre’in mekânın toplumsal üretimi kavrayışını genişleterek tarihsellik, toplumsallık ve mekânsallığın birbirinden ayrılmaması gereken bir ilişkisel olduğu ileri sürmüştür (Soja, 1996, ss. 70–72). Yazar, sosyal teorinin uzun süre ihmal ettiği mekânsal boyutu yeniden toplumsal çözümlemenin merkezine yerleştirmiştir (Soja, 1989, s. 1). Bu vurgu kent ve mekânsal planlama açısından da oldukça önemlidir. Zira mekânsal planlama, doğası gereği farklı zaman-mekân katmanlarında (kısa erimli proje bazlı kararlardan uzun erimli yapısal dönüşümlere kadar) eşzamanlı işleyen bir kamusal pratik üretmektedir. Dolayısıyla Wallerstein’in bütünsel ZamanMekân kavrayışı da kent araştırmaları ve mekânsal planlama süreçleri açısından zamansal ve mekânsal katmanların dikkate alınması gerekliliğini vurgulaması bakımından önem kazanmaktadır. Nitekim Lefebvre’in (1996) ‘kent hakkı’ (*le droit à la ville*) kavramı ile Brenner’in (2004) ‘devletin yeniden ölçeklenmesine’ (*state rescaling*) ilişkin çözümlemeleri de kentsel ve bölgesel olguların aynı anda yerel, ulusal ve küresel zaman-mekân katmanlarında kurulduğunu göstererek bu çok katmanlı okumanın kent çalışmaları ve mekânsal planlama açısından önemini ortaya koymaktadır. Harvey mekânın ekonomi-politiğine, Lefebvre toplumsal üretime odaklanırken, Wallerstein mekân ve zamanın bütünselliğini doğrudan bilginin epistemolojik sınırlarını çizen bir tipolojiye dönüştürerek mekânsal planlama ve kent araştırmalarına yönelik önemli bir açılım getirmektedir.

Bu tartışmalar, zaman ve mekânın bilimsel analizde nasıl ele alınması gerektiğine dair gerçekliğin farklı veçhelerini vurgulamışlardır. Wallerstein (1998a) bu sorunsala Braudel’in çok katmanlı zaman anlayışından hareketle özgün bir yanıt geliştirmiştir. Zaman ve mekânı ayrışık kategoriler olarak ele almak yerine bunları ‘ZamanMekân’ (*TimeSpace*) adını verdiği bütünsel bir analitik boyut olarak formüle etmiş, ardından farklı epistemolojik konumların bu boyutun farklı katmanlarını nasıl ayrıcalıklı kıldığını ya da görmezden geldiğini ele almıştır. Bu yaklaşım ile yalnızca disiplinler arası bir metodoloji tartışması üretmemiş aynı zamanda kapitalist tarihsel sistemin kavranması için de kritik bir çerçeve geliştirmiştir.

Bu çalışmanın temel sorunsalı, nomotetik ve ideografik epistemolojilerin zaman-mekânı tek yanlı kurgulamasının, toplumsal ve mekânsal gerçekliklerin tarihsel-yapısal niteliğini ve özellikle kent araştırmaları ile mekânsal planlamaya konu olan kentleşme, kentsel dönüşüm ve bölgesel eşitsizlik süreçlerini kavramayı nasıl sınırladığını Wallerstein’in ZamanMekân türlerine referansla tartışmaktır. Kent araştırmaları ve mekânsal planlamanın hâkim

yazını bu olguları çoğu zaman ya proje ve olgu düzeyinde (epizodik) ya da evrensel (ebedi) 'iyi planlama ilkeleri' düzeyinde ele almaktadır. Döngüsel, Yapısal ve Dönüşümsel ZamanMekân katmanları ise gözden kaçırılmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın iki araştırma sorusu bulunmaktadır: (i) Wallerstein'ın ZamanMekân tipolojisi, bilimsel bilginin üretimindeki epistemolojik farklılıkları nasıl açıklamaktadır? ve (ii) Wallerstein'ın sunduğu ZamanMekân tipolojileri üzerinden kent araştırmalarındaki yaklaşımlar nasıl değerlendirilebilir? Bu sorulara aşağıda yer alan dört alt bölümde yanıt verilmektedir. İlk olarak, Braudel'in 'uzun süre' (*longue durée*) anlayışı ve Wallerstein'ın zaman, mekân ve 'hakikat' kavramsallaştırmasının çözülmesi yapılacaktır. İkinci olarak, Wallerstein'ın beş ZamanMekân türü çözülünerek kentsel ve toplumsal örneklerle somutlaştırılacaktır. Üçüncü olarak, nomotetik-ideografik gerilimin ZamanMekân ile ilişkisi tartışılacaktır. Dördüncü olarak ise farklı yaklaşımlardan örneklerle alternatif ZamanMekân kavrayışları değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. BRAUDEL'DEN WALLERSTEIN'A: ZAMAN, MEKÂN VE DEĞİŞEN HAKİKAT

Wallerstein'ın ZamanMekân tipolojisinin entelektüel kökleri, Braudel'in tarih yazımına getirdiği öncü katkıya yatmaktadır. Braudel (1980) tarihi tek bir zamansallık içinde ele alan geleneksel tarih yazımını eleştirerek üç farklı zaman katmanı önermiştir: (i) Kısa vadeli olaylar zamanı (*courte durée*), (ii) orta vadeli döngüler ve konjonktürler (*conjoncture*) ve (iii) uzun vadeli yapısal süreçler (*longue durée*). Bu üçlü ayırım, tarihin yalnızca büyük olaylar ve siyasi kırılmalar üzerinden değil; ticaret ağları, nüfus değişimleri ve ekolojik koşullar gibi görece olarak yavaş gerçekleşen değişimler üzerinden de okunabileceğini göstermiştir. Wallerstein, Braudel'in bu anlayışını devralmış, ancak onu yalnızca tarih yazımının değil, tüm sosyal bilimlerin epistemolojik temeline ilişkin bir soruya dönüştürmüştür. Wallerstein'a (1974, s. 3) göre toplumsal değişimin incelenmesine yönelik bir çalışma, insanlık tarihi boyunca durağanlık tanımının kaçınılmaz olarak değişeceği göz önüne alındığında, yalnızca en kalıcı fenomenlerde meydana gelen değişikliklere atıfta bulunmak için kullanılmalıdır. Dolayısıyla tarih içinde temel referans noktasının ve kuramsal inşalarda soyutlamaların konusunun ne olacağını belirlemek büyük önem taşımaktadır. Araştırma araçları, kavramsallaştırmanın sonucu olmalı, bunun tersi olmamalıdır. Nicelleştirme derecesi ise yalnızca belirli zamanlarda ve metodolojilerde belirli durumlar için mümkün olan en yüksek hassasiyet derecesini yansıtmalıdır (Wallerstein, 1974, s. 8).

Bu perspektiften hareketle Wallerstein, 'hakikati' değişmez ve zaman-mekândan bağımsız bir gerçeklik olarak değil, toplumsal oluşumların dönüşümüne paralel olarak değişen bir kategori olarak kavramsallaştırmaktadır. Belirli üretim ilişkilerini ve biçimlerini ele alan kavramsallaştırmalar, toplumsal oluşumlardaki değişikliklere bağlı olarak dönüşmektedir. Bu durum hakikat için de geçerlidir. Wallerstein'a göre hakikat toplum değiştikçe değişir ve toplumla birlikte evrilir. Ona göre hiçbir şey belirli bir anda ardışık değildir, geçmiş de dâhil olmak üzere her şey şimdiki zamanda var olur ve bu şimdiki zaman insanların yetiştiriliş biçimleri, eğitimleri, kişilikleri, toplumsal rolleri ve baş etmek zorunda kaldıkları yapısal güçler aracılığıyla şekillenmektedir (Wallerstein, 1974, s. 9). Bu tutum, pozitivist-nomotetik epistemolojinin 'gözlem yansızlığı' varsayımına doğrudan bir itiraz niteliği de taşımaktadır. Bu bağlamda Roy Bhaskar (1998) da eleştirel gerçekçilik çerçevesinde benzer bir argüman

geliştirmiştir. Ona göre doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasında yöntemsel bir ortaklık bulunmakla birlikte, toplumsal mekanizmaların açık ve kapalı sistemler arasındaki fark gözetilerek incelenmesi zorunludur. Çünkü toplumsal gerçeklik, laboratuvar koşullarında yeniden üretilmeyen tarihsel ve ilişkisel bir bütündür. Wallerstein da benzer bir biçimde, sosyal bilimlerin ‘nesnel’ bilgi üretimine dair iddiasının zaman-mekân koordinatlarından bağımsız düşünülüğünde kendi kendini çürüttüğünü ileri sürmektedir. Bu argüman, Harvey’in (1982) tarihsel-coğrafi materyalizmiyle de örtüşmektedir. Zira Harvey’e göre de zaman ve mekân, yansız ve nesnel olmaktan çok, sermaye birikiminin ürettiği toplumsal ürünlerdir. Dolayısıyla gerçeklik kadar mekânın kendisi de tarihseldir.

Zaman ve mekânın toplumsal olarak inşa edilen boyutları uzun süre göz ardı edilmiş ve bu iki kategori, soyutlama sürecinde birbirinden bağımsız alanlar olarak düşünülmüştür (Wallerstein, 1998c, s. 43). Oysa Wallerstein (1988, s. 292), zaman ve mekânın iki ayrı kategori olmadığını, bunların birbirinden ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu ve tek bir boyut oluşturduğunu ileri sürmektedir (Wallerstein, 1998a, s. 71). Bu bütünleşik boyutu Wallerstein, Braudel’in dört zamanından (Epizodik, Döngüsel, Yapısal ve Bilgelerin zamanı) hareketle ‘ZamanMekân’ (*TimeSpace*) olarak adlandırmaktadır (Wallerstein, 1988, ss. 292–294). Bu kavramsallaştırma, bir taraftan da Harvey’in (1989) kapitalizmde zaman-mekânın nasıl sıkıştırıldığına ve yeniden yapılandırıldığına ilişkin analizini tamamlayan ancak ondan farklı olarak epistemolojik boyutu ön plana alan özgün bir yaklaşım getirmektedir.

3. ZAMANMEKÂN TİPOLOJİSİ: BEŞ EPİSTEMOLOJİK BOYUT

Wallerstein (1988, s. 296), zaman ve mekânı tek bir boyut olarak kavramlaştırarak beş tür ZamanMekân tanımlamıştır: (i) Epizodik-jeopolitik, (ii) Döngüsel-ideolojik, (iii) Yapısal, (iv) Ebedi ve (v) Dönüşümsel ZamanMekân. Bu beş tür, sosyal bilim disiplinlerinin farklı epistemolojik konumlarını ve gerçekliğe yaklaşım biçimlerini haritalamanın yanı sıra, tarihsel kapitalizmin farklı zamansal katmanlarını kavrayabilecek analitik araçlar bütünü olarak da işlev görmektedir.

3.1. Epizodik-Jeopolitik ZamanMekân

Epizodik-jeopolitik ZamanMekân türünde hem zaman hem de mekân kısa süreli ve dar bir çerçevede tanımlanmakta, olaylar gerçekleştikleri anlık bağlamda kendilerine yüklenen anlamlarla ilişkilendirilmektedir (Wallerstein, 1998a, s. 72). Dolayısıyla anlık bağlam her zaman daha geniş bir yapısal tarihin izlerini taşır. Epizodik-jeopolitik ZamanMekânı somutlaştırmak için Türkiye’de 28 Mayıs 2013’te İstanbul’da başlayan Gezi Parkı Olayları örneğine başvurulabilir. Gezi süreci, başlangıç momentini itibarıyla bir planlama ve kentsel tasarım kararına (Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında parkın kaldırılarak tarihî Topçu Kışlası’nın bir alışveriş merkezi olarak yeniden inşa edilmesi girişimine) karşı gelişen bir karşı çıkışı. O süreçte İstanbul Gezi Parkı’nı sermaye yatırımlarının ihtiyaçlarına göre alışveriş merkezine dönüştürmeyi tasarlayan siyasi iktidar, geniş halk kitleleri tarafından bir direnişle karşılaşmıştır. Parkta çadır kuran eylemcilere yönelik biber gazlı polis müdahalesi, hükümetin siyasi yönetimine karşı ülke genelinde protestolara dönüşmüş ve toplumsal yaşamın her alanını etkilemiştir. Bu yönüyle sonrasında gerçekleşen olaylar, kentsel dönüşüm, kamusal mekânın metalaşması ve kentsel rant süreçlerinin

epizodik yüzeyde nasıl belirginleştiğini göstermesi bakımından kentsel araştırmalar yazını açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Gezi süreci anlık bağlamında toplumsal dinamikleri harekete geçiren bir Epizodik-jeopolitik ZamanMekân örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak bu dinamiklerin altında yalnızca Epizodik-jeopolitik ZamanMekânla açıklanamayacak kadar derin toplumsal ve siyasal nedenler (kentsel rantın yeniden dağıtımı, devletin iktidarının otoriterleşme eğilimi ve sermaye birikiminin döngüsel gereksinimleri) yatmaktadır. Dolayısıyla tek başına Epizodik-jeopolitik ZamanMekân üzerinden tarihsel olguları açıklamak buzdağının yüzeyini betimlemekten öteye geçememektedir. Bu kapsamda Castells'in (1983) kentsel toplumsal hareketler kuramı da Gezi gibi hareketleri, anlık birer 'olay' gibi görünseler de kolektif tüketim, kentsel hizmetler ve kentin yönetimi üzerindeki yapısal çatışmaların dışavurumu olarak değerlendirmeye katkıda bulunmaktadır. Benzer biçimde Lefebvre'in (1996) 'kent hakkı' kavramı, çerçevesinde ele alındığında da Gezi süreci gibi tarihsel olaylar yalnızca bir parkı değil, kentin kim tarafından ve hangi değerler doğrultusunda üretileceğini sorgulayan dönüşümsel bir talebi gündeme getiren toplumsal pratikler olarak okunmalıdır.

3.2. Döngüsel-İdeolojik ZamanMekân

Döngüsel-ideolojik ZamanMekân, daha uzun bir zaman dilimine işaret etmektedir. Bu nitelendirme, belirli grupların zaman ve mekân içindeki konumlarının önemine ilişkin bir değerlendirmeden doğmaktadır (Wallerstein, 1998a, ss. 72–73). Buna göre her döngüsel düşüşü kriz, her döngüsel yükselişi yeni bir düzene geçiş olarak tanımlamaya olan eğilimimize karşın, krizler ve geçişler Döngüsel-ideolojik ZamanMekâna özgü değildir çünkü spiral bir biçim olsa da bu ZamanMekân özünde tekrarlıdır (Wallerstein, 1988, s. 295). Döngüsel ZamanMekân'ın güçlü teorik karşılıklarından biri, kapitalist ekonomilerde gözlemlenen uzun dönemli dalgalardır. Arrighi (1994, ss. 6–9) Braudel'in maddi genişleme ile finansal genişleme evreleri yaklaşımına benzer bir biçimde döngüsel yaklaşımını, maddi genişleme evresinin ardından bir finansal genişleme evresine geçen ve bir yüzyıldan uzun süren bir tarihsel süreç olarak kavramsallaştırmaktadır (Arrighi, 1994, s. 6). Bu çerçevede 1970'lerin sonunda beliren kapitalizmin krizi, konjonktürel bir kriz olmaktan çok, ABD öncülüğündeki birikim döngüsünün finansal genişleme/yeniden düzenlenme evresi olarak değerlendirilmelidir (Arrighi, 1994, s. 1). Çoğu kez, refah devletinin krizi olarak kavramsallaştırılan bu kriz, devletin hem ekonomideki hem de toplumsal yaşamdaki rolünü yeniden tanımlayan yeni sağın ve neoliberalizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Harvey, 2005; Jessop, 2002). Devletin gündelik yaşamdaki zorlayıcı rolü tam da bu döngüsel kriz dinamikleri içinde sermaye yatırımlarının gereksinimlerine göre yeniden düzenlenmiştir. Kentsel ölçekte bu döngüler, inşaat ve gayrimenkul yatırımlarının genişleme-daralma dönemlerinde somutlaşmaktadır. Mekânsal planlama kararlarının önemli bir bölümü, çoğu zaman bu döngüsel birikim mantığının mekânsal tezahürleri olarak görülebilir. Harvey'in (1982) sermayenin 'ikincil çevrimde' yapıları çevre üretimine geçişe ilişkin çözümlemesi ile Smith'in (1984) eşitsiz gelişme ve 'rant açığı' (*rent gap*) kavramsallaştırmaları, bu döngülerin kentsel mekânda nasıl somutlaştığına dair önemli örneklerdir. Kapitalist sermaye birikim sürecinde yapısal olarak ortaya çıkan aşırı birikim krizlerinde/dönemlerinde, sermayenin önemli bir kısmı konut, ofis ve

altyapı yatırımları gibi yapıları çevre üretimine yönelmektedir. Sermayenin birikim süreci içerisindeki daralma dönemlerinde ise değer kaybeden mekânlar kentsel dönüşüm yoluyla yeniden üretilmek zorundadır. Harvey'in (2003) 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' kavramı da kentsel dönüşümün bu döngüsel mantığını açıklamaktadır. 2008 küresel krizi de yapıları çevredeki aşırı sermaye birikiminin Döngüsel ZamanMekân çerçevesindeki krizi olarak değerlendirilebilir.

3.3. Yapısal ZamanMekân

Yapısal ZamanMekân, 'Batı'nın yükselişi', 'Roma mirasının kültürel sürekliliği' ya da 'Doğu Asya'nın ekonomik yükselişinin' modern dünya-sistemi içindeki nedenlerine ilişkin açıklamalar gibi kategorileri kapsamaktadır (Wallerstein, 1998a, s. 73). Yapısal ZamanMekân, yaşadığımız tarihsel sistemin türünü tanımlayan ve bu sistemi zaman ve mekân açısından sınırlandıran daha derinlikli açıklamalara karşılık gelmektedir. Kısa vadede değiştirilemeyen şeyler sistemin kısıtlarını, uzun vadede ise hareket hâlindeki yapısal dönüşüm dinamiklerini oluşturmaktadır (Wallerstein, 1998c, s. 54). Braudel'in '*longue durée*' tartışması, Yapısal ZamanMekân kavramsallaştırmasının da zeminini oluşturmaktadır. Braudel (1980), tarihin yüzlerce yılda ancak yavaşça değişebilen yapılarını (iklim, coğrafya, tarımsal pratikler, ticaret ağları, demografik örüntüler) kısa vadeli siyasi olayların önüne geçirerek 'uzun süreli tarihin' gerçek açıklayıcı gücünü ortaya koymuştur. Bu perspektif, Wallerstein'in Dünya Sistemi Analizinin de omurgasını oluşturmaktadır. Kapitalist dünya-ekonomisinin 'uzun on altıncı yüzyıldan' bu yana süregelen bir tarihsel sistem oluşturduğu ve tüm ulusal ya da bölgesel gelişmelerin bu sistemin içinde anlam kazandığı argümanı, Yapısal ZamanMekân perspektifinin bir ürünüdür. Yapısal ZamanMekân, tarihsel sistemlerin iç çelişkilerinin birikmesi ve sistemin çöküşünün eşiğine gelmesiyle Dönüşümsel ZamanMekâna kapı aralamaktadır. Wallerstein "yapılar, iç çelişkileri ve gelişen yörüngeleri bir çatallanmayı dayatana kadar sürer, ardından patlar ya da içine çöker ve gerçek bir değişim yaşanır" (Wallerstein, 1998a, s. 81) demektedir. Bölge planlama açısından değerlendirildiğinde bu katman, bölgesel eşitsizliklerin ve merkez-çevre ilişkilerinin yalnızca ulusal politika tercihleriyle değil, kentlerin ve bölgelerin dünya-sistemi içindeki yapısal konumuyla birlikte ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Saskia Sassen'in (1991) 'küresel kent' çözümlemesi, Brenner'in (2004) devletin yeniden ölçeklenmesi yaklaşımı ve Keyder'in (1999) İstanbul üzerine derlediği çalışmalar, kentlerin dünya-sistemindeki konumlarının yapısal ZamanMekân içinde nasıl yeniden üretildiğine ilişkin farklı açıklamalar getirmektedir. Dolayısıyla, İstanbul gibi Türkiye'nin en büyük kentinin 1980 sonrasında finans, hizmet ve gayrimenkul odaklı bir 'küresel kent' olarak yeniden konumlandırılması, tekil yerel siyaset ya da ulusal planlama tercihlerinden çok, kentin Yapısal ZamanMekân çerçevesinde açıklanabilecek küresel kapitalist ilişkilerle eklemlenmesinin bir sonucudur. Nitekim Şengül'ün (2009, s. 137) kavramsallaştırmasıyla "sermayenin kentleşmesi" olarak nitelendirilen bu yapısal evrede, kentsel mekân sadece barınma ihtiyacının karşılandığı bir yer olmaktan çıkmış, doğrudan kapitalist sermaye birikiminin ve rantın üretildiği, Yapısal ZamanMekân koordinatlarında işleyen bir metaya dönüşmüştür.

3.4. Ebedi ZamanMekân

Ebedi ZamanMekân, zaman ve mekânın tarih-dışılığı ile evrenselliği varsayımını içermektedir. Bu varsayım, zaman ve mekân boyutlarını araştırmalar ve onlara dayalı iddialar açısından temelden önemsizleştirmektedir. Zira toplumsal gerçeklik zaman ve mekândan bağımsız olarak üretilmektedir. Farklı etnik grupların özsel biçimde birbirleriyle bağdaşmazlığı, insanların doğası gereği şiddete meyilli olduğu ya da iklimin toplumsal davranış üzerindeki etkisi gibi iddialar Ebedi ZamanMekânın açıklama biçiminin bir sonucudur (Wallerstein, 1998a, s. 73). Yine neoklasik iktisadın ‘rasyonel birey’ varsayımı da Ebedi ZamanMekânın belki de en güçlü ideolojik tezahürüdür. Bu varsayımda piyasa tarih-dışı ve evrensel bir koordinasyon mekanizması olarak sunulmakta ve kapitalist üretim ilişkileri doğallaştırılmaktadır. Polanyi (1944), piyasanın serbest işleyişinin tarihsel ve siyasi olarak inşa edilmiş bir kurumun ürünü olduğunu göstererek bu doğallaştırmayı köklü biçimde sorgulamıştır. Polanyi’ye göre piyasa ekonomisi, kendiliğinden ortaya çıkan bir düzen değil, devletin aktif müdahalesiyle yaratılan bir toplumsal kurgudan ibarettir. Bu argüman, Ebedi ZamanMekânın ‘doğa yasalarına’ atıfla meşrulaştırılan evrenselci her türlü ideolojik söyleme karşı güçlü bir eleştiri zemini sunmaktadır. Kuhn (1970) da yaptığı değerlendirmelerde her paradigmanın, kendi “olağan bilimine” (*normal science*) özgü meşru soru biçimlerini ve çözümü olduğu varsayılan problemleri seçme ölçütünü belirlediğinin altını çizmektedir. Bu ölçütün dışında kalan sorular “metafizik, başka bir disiplinin konusu ya da uğraşmaya değmeyecek kadar sorunlu” sayılarak dışlanmaktadır (Kuhn, 1970, s. 37). Rakip paradigmlar ölçülemez (*incommensurable*) olduğundan, neyin geçerli bilgi sayılacağı paradigmadan bağımsız, nötr bir zeminde temellendirilemez zira bir soru bir paradigmada “bilimden kovulurken” başka bir paradigmada meşru görülebilmektedir (Kuhn, 1970, ss. 147–148). Bu bakımından geçerli sayılan bilgi zaman-mekândan bağımsız değil, belirli bir bilim topluluğunun paradigmatic olarak kurduğu bir çerçevenin içinden üretilmektedir. Ancak Kuhn’un yaklaşımının Wallerstein’in Yapısal ZamanMekânından temel farkı bilginin topluluk-temelli ve paradigmatic koşullarına yönelik yapmış olduğu vurgudur. Ebedi varsayımların somut kent politikalarına yansımaları bağlamında neoliberal pratikler ele alındığında güvenlik gibi tekel niteliğindeki hizmetler dahi devletin tüm vatandaşlarına sunduğu bir kamusal hizmet olmaktan çıkıp bir metaya dönüştürülebilmektedir. Bu süreç ne tesadüfidir ne de bireysel tercihlerin bir sonucudur. Güvenliği toplumun her bir üyesi için aynı anlama geliyormuş gibi sunmak, kapitalist kentteki sınıfsal eşitsizlikleri perdelemekte ve Ebedi ZamanMekânın ideolojik işlevini pekiştirmektedir. Planlama düşüncesi açısından bunun en açık karşılığı, Lefebvre’in (1991) “soyut mekân” (*abstract space*) eleştirisidir. Sermayenin ve devletin ürettiği soyut mekân, kendisini tarafsız, ölçülebilir ve evrensel bir zemin olarak sunarak içerdiği sınıfsal boyutu ve toplumsal iktidar ilişkilerini gizlemektedir. Özellikle mekânın üretimi açısından hem teorik hem de pratik katkılarıyla önem taşıyan “kapsamlı planlama yaklaşımı” de planlamayı teknik bir sürece indirgeyerek bu olgucu/pozitivist geleneği yeniden üretmektedir (Ersoy, 2007, s. 117; Şengül, 2007, s. 65).

3.5. Dönüşümsel ZamanMekân

Dönüşümsel ZamanMekân kavrayışı ile olgu ve olayların özgünlüğü, istisnailiği ve dünyadaki temel kurumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisi göz önünde bulundurulmaktadır (Wallerstein, 1998a, s. 73). Wallerstein (1998c, s. 55), Dönüşümsel ZamanMekânın toplumsal yaşamı örgütlemenin bir biçiminden diğerine geçiş uğraklarına/anlarına karşılık geldiğini, bu geçişin olanaklılığının ise karşıt değer sistemlerini savunanlar arasındaki siyasi mücadele ve tarihsel alternatifler içindeki mücadeleler tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, Wallerstein'ın Dönüşümsel ZamanMekânı hem bir geçiş momenti hem de siyasal iktidarın ve toplumsal aktörlerin stratejik tercihlerinin belirleyici hâle geldiği özgün bir tarihsel olanak alanı olarak kavramsallaştırmasıyla da örtüşmektedir.

Bu çerçeveye radikal kentsel kuram açısından en güçlü katkılardan biri David Harvey'den (2012) gelmiştir. Harvey, ‘kent hakkını’ yalnızca mevcut kaynaklara erişim talebi olarak değil, kentleşme süreçlerini ve dolayısıyla ontolojik olarak insanın kendini yeniden üretme hakkı olarak tanımlamaktadır. Önceki kısımda değinildiği üzere, bu yaklaşımda kentsel toplumsal hareketler (İstanbul'da Gezi, dünyada ‘işgal’ (*occupy*) hareketleri vb.) Dönüşümsel ZamanMekânın somutlaştığı, egemen kentsel düzenin ve onu üreten hâkim planlama paradigmasının sorgulandığı tarihsel kırılma anları olarak değerlendirilmelidir. Dönüşümsel ZamanMekân, Yapısal ZamanMekânın çözülmesi ve yeni bir Yapısal ZamanMekânın oluşumuyla sonuçlanmaktadır (Wallerstein, 1998c, s. 62). Bu çerçevede Wallerstein Dönüşümsel ZamanMekânın, “doğru anda” egemen toplumsal ilişkileri dönüştürmenin kapısını araladığını öne sürmektedir (Wallerstein, 1998a, ss. 81–82). Postmodernizmin ‘büyük anlatıların sonu’ olarak sunulması bir bakıma Dönüşümsel ZamanMekânın analizini daha da zorunlu kılmaktadır. Zira büyük yapısal çelişkilerin varlığı inkâr edilemez, ancak bu çelişkilerin nasıl çözüme kavuşacağı, hangi aktörlerin hangi koşullarda etkin olabileceği sorusu siyasal bir öncelik olarak güncelliğini korumaktadır.

4. NOMOTETİK VE İDEOGRAFİK EPİSTEMOLOJİLER ARASINDA SOSYAL BİLİMLER

Nomotetik-ideografik ayrımının kökleri, Alman tarihçi ve filozof Windelband'ın (1998) 19. yüzyıl sonunda geliştirdiği özgün bir kavramsal çerçeveye dayanmaktadır. Windelband bunu bir konu ayrımı olarak değil, bir bilme biçimi/yöntem ayrımı olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda, doğa bilimleri yasa arayışındaki nomotetik, tarih ise tekil ve biricik olanı betimlemeye yönelen ideografik bir yönelime sahiptir. Dolayısıyla aynı nesne ilkesel olarak her iki biçimde de ele alınıp çalışılabilir. Bu ayrımı devralıp derinleştiren Rickert (1986) ise onu ‘genelleştiren’ ve ‘bireyselleştiren’ kavram oluşturma yöntemleri arasındaki bir karşıtlığa dönüştürmüştür. Tartışmayı değer-ilişkisi (*Wertbeziehung*) zeminine oturtturarak kültür bilimlerini, gerçekliğin sonsuz çokluğundan özsel olanı değerlerle ilişkilendirerek seçip anlamlandırma, doğa bilimlerini ise değer-ilişkisinden soyutlayan genellemeler üretme edimi üzerinden değerlendirmiştir. Max Weber bu ikiliği, nedensel açıklama ile yorumlayıcı anlamayı birleştirerek aşmaya çalışmıştır. Rickert'in değer-ilişkisi kavramını da devralarak, toplumsal eylemin öznel anlamını kavramayı amaçlayan “anlayıcı sosyoloji” (*verstehende Soziologie*) projesini geliştirmiş ve sosyal

bilimlerin özgünlüğünü yorumun bilgi üretimindeki merkeziliğinde aramıştır (Weber, 1949). Wallerstein ise bu yöntemsel karşıtlığı bir bilgi felsefesi sorunu olmaktan çıkarıp sosyal bilimlerin kuruluşuna ve kurulduğu koşullara ilişkin bir tartışmaya dönüştürmektedir.

Sosyal bilimler, 19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin ardından toplumsal değişimin hem olağan hem de kaçınılmaz olduğuna dair yaygınlaşan ön kabul doğrultusunda, toplumsal işleyiş kurallarını anlama ve böylece toplumun nasıl dönüşeceğini denetim altına alabilme kaygısıyla kurumsallaşmıştır (Wallerstein, 1998c, s. 47). Bu süreçte iki epistemolojik yaklaşım birbiriyle karşıtlık içinde ilerlemiştir. Nomotetik sosyal bilimlere göre toplumsal/insani olguların bilimsel incelenmesi ile fiziksel olguların bilimsel incelenmesi arasında özsel bir metodolojik fark bulunmamaktadır. Bu çerçevede, zamandan ve mekândan bağımsız biçimde işleyen, geçerli ve evrensel yasaların keşfedilmesi bilimsel etkinliğin temelini oluşturmaktadır (Wallerstein, 1998b, s. 81). Nomotetik sosyal bilimlerin evrensel ve genel geçer yasalara ulaşma çabası, incelenen toplumsal olguları, doğa bilimlerindeki olgular gibi ele almakta, toplumsal gerçekliği parçalarına ayırmakta, nicel yöntemlere önem vermekte ve sistematik olarak üretilen kanıta öncelikli bir bağlılık geliştirmektedir (Wallerstein, 1996, s. 31).

Sosyal bilimler yelpazesinin diğer ucunda konumlanan ideografik bilimciler ise insanın toplumsal eyleminin tekrar edilemez bir nitelikte olduğunu ve bu nedenle zaman ve mekân boyutunda geçerliliğini koruyan geniş genellemelere uygun olmadığını savunmuşlardır (Wallerstein, 1998b, s. 81). Tarih, antropoloji ve şarkiyat çalışmaları bu eğilimin temsilcileri arasında sayılmaktadır (Wallerstein, 1998a). Ne var ki ideografik yaklaşım, tek bir tikelliğe ya da olayların ardışıklığına yaslanarak yapısal belirlenimler ve döngüsel örüntüler konusunda epistemolojik bir körlüğe hapsolmaktadır. Nomotetik kutup ise tarihsel-tekil olanı ve dönüşümü ıskalamaktadır. Bu epistemolojik gerilimin planlama kuramındaki karşılığına bakıldığında, pozitivist ‘rasyonel-kapsamlı planlama’ geleneğinin nomotetik; yoruma, bağlama ve müzakereye dayanan iletişimsel/işbirlikçi planlama yaklaşımının (Healey, 1997) ise ideografik yaklaşımı temsil ettiği görülecektir. Wallerstein'in tipolojisi ise bu ikiliğin ötesine geçerek planlama bilgisinin de belirli bir ZamanMekân içinde üretildiğini ve dolayısıyla tarihsel-yapısal koşullardan bağımsız bir ‘evrensel planlama biliminin’ mümkün olmadığı sonucuna varmamızı sağlamaktadır.

Bunların yanı sıra nomotetik ve ideografik epistemolojik konumlanmalar, nesnellik ve değer-yansızlık sorununa farklı yanıtlar üretmiştir. Nomotetik disiplinler, yeniden üretilebilir ve nicel verilerin nesnelliği güvence altına almanın en sağlıklı yolu olduğunu öne sürmüştür. İdeografik disiplinler ise araştırmacının veri kaynağına ne kadar yakınsa, veriyi çarpıtmaya o kadar meyilli olacağını, dolayısıyla değer-yansızlığa ulaşmanın en kolay yolunun zaman ve mekân olarak araştırmacıdan uzakta gerçekleşen konular üzerinde çalışmak olduğunu savunmuşlardır (Wallerstein, 1998c, ss. 48–49). Oysa Bhaskar'ın (1998) eleştirel gerçekçiliği, her iki konumun da yanlış bir ikilemin ürünü olduğunu göstermektedir. Ona göre, sosyal mekanizmalar hem gerçektir hem de tarihsel olarak konumlanmıştır. Dolayısıyla nesnellik, zaman-mekândan soyutlanmayla değil, bu mekanizmaların üretildiği tarihsel ve yapısal koşulların eleştirel çözümlenmesiyle elde edilebilir.

Wallerstein (1998a, s. 78), nomotetik disiplinlerin (iktisat, siyaset bilimi ve sosyolojinin) Ebedi ZamanMekânı ayrıcalıklı kıldığını, bunu yaparken de bulgularının yalnızca Epizodik-jeopolitik ZamanMekâna ait olduğunu görmezden gelerek bu bulguları Ebedi ZamanMekâna ilişkin evrensel doğrular olarak sunduğunu vurgulamaktadır. Tarih, antropoloji ve şarkiyat çalışmaları ise Epizodik-jeopolitik ZamanMekânda kalmakta, bu ZamanMekânı kullanarak yaşanan toplumsal olayların sırasını anımsamaktan başka kullanışlı bir açıklama bulunmadığı varsayımı üzerinden bilgi üretmektedir (Wallerstein, 1998a, ss. 79–80). Bu epistemolojik gerilimi kamu yönetimi örneği üzerinden değerlendiren Akbulut (2007), Wallerstein'in sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasına ilişkin önerilerinin kamu yönetimi disiplini için taşıdığı metodolojik sonuçları tartışmıştır. Yazar, kamu yönetiminin egemen biçimde nomotetik bir epistemoloji içinde konumlandırıldığını ve bu konumun dönüşümleri Ebedi ZamanMekânın evrensel yönetsel ilkeleri çerçevesinde ele almasına yol açtığını ortaya koymaktadır.

5. ALTERNATİF ZAMANMEKÂN YAPILARI

Wallerstein, nomotetik ve ideografik geleneklerin dışında kalan üç ZamanMekân türünün (Döngüsel-ideolojik, Yapısal ve Dönüşümsel ZamanMekânın) hâkim sosyal bilim geleneğinde yeterince işlevselleştirilmediğini ileri sürmektedir. Bu kapsamda farklı yaklaşımlar bağlamında ZamanMekânın nasıl ele alındığının tartışılması gerekmektedir. İlk olarak, Febvre, Bloch ve Braudel'in öncülük ettiği Annales Okulu, döngüsel-ideolojik ve yapısal ZamanMekâna odaklanan alternatif bir tarih yazımı geleneği olarak öne çıkmaktadır (Wallerstein, 1998a, s. 80). Braudel (1980), olaylar tarihini 'yüzeyin titremeleri' olarak nitelendirmiş ve asıl açıklayıcı gücü yavaş değişen yapılarda (iklim, coğrafya, nüfus, tarımsal pratikler ve uzun mesafeli ticaret ağlarında) aramıştır. Bu yaklaşım, tarihsel açıklamanın birden fazla zamansal katmanda eş zamanlı olarak kurulması gerektiğini salık vermekte ve böylece hem Döngüsel hem de Yapısal ZamanMekânı analizin merkezine taşımaktadır. Bu anlayışla, Annales Okulunda insanların yaşam pratikleri dolayısıyla genel davranış kuralları bağlamında açıklamalar üretmek mümkündür. Ancak bu kurallar (yalnızca Wallerstein'in tarihsel sistemler olarak adlandırdığı) uzun vadeli yapılar içinde gerçekleştiği ölçüde anlamlı ve geçerli bir çerçeve oluşturmaktadır. Annales Okulunun bu perspektifiyle Wallerstein'in kurduğu metodolojik diyalog, onun Dünya Sistemi Analizinin de temel epistemolojik zeminini oluşturmaktadır. İkinci olarak, Wallerstein'in (1974) Dünya Sistemi Analizi, Döngüsel ZamanMekânı kapitalist tarihsel sistemin analiz edilmesine uygulamanın sistematik bir biçimini sunmaktadır. Arrighi'nin (1994) uzun 20. yüzyıl analizi de Döngüsel ve Yapısal ZamanMekânın bir arada nasıl işlevselleştirilebileceğinin örneklerinden birini vermektedir. Arrighi, İtalya kent-devletlerinden (özellikle Cenevizlilerden) Amsterdam'a, oradan Londra'ya ve nihayetinde New York'a uzanan hegemonik dönüşümleri her biri maddi ve finansal genişleme evrelerini içeren yaklaşık yüz yıllık döngüler olarak çözümlemiştir. Bu analiz, Döngüsel ZamanMekânın Ebedi ZamanMekânın sunduğu anlık görüntülerle ya da ideografik yaklaşımın tekil olaylar düzeyiyle kavranamayacak örüntüleri görünür kıldığını çarpıcı biçimde göstermektedir. Üçüncü olarak, Giddens'in (1984) zaman-mekân uzaklaşması kavramı da eleştirel bir perspektiften bu tartışmaya eklemlenmektedir. Giddens'a göre modern toplumlar, toplumsal

etkileşimi yerel bağlamdan kopararak (*disembedding*), giderek daha geniş zaman ve mekân aralıklarına yayan soyut sistemler üretmektedir. Bu üretim süreci, Yapısal ZamanMekânın kavranmasını hem daha gerekli hem de daha güç hâle getirmektedir. Nitekim küresel finans sisteminin krizleri ya da tedarik zincirlerinin çöküşü gibi olgular, yerel ve anlık bağlamda tezahür ederken gerçek belirleyicileri Yapısal ve Döngüsel ZamanMekânın katmanlarında yatmaktadır. Dördüncü olarak, eleştirel kent çalışmaları bilimsel bilgiyi bu çok katmanlı ZamanMekân kavrayışına uygun bir biçimde üretmektedir. Soja'nın (2010) 'mekânsal adalet' çağrısı, kentsel eşitsizliklerin epizodik görünümünün ötesinde yapısal ve dönüşümsel katmanlarda ele alınmasına imkân sağlamaktadır. Yine Brenner ve Schmid'in (2015) 'gezegensel kentleşme' tezi, kentin yalnızca sınırları belli bir yerleşim değil, Yapısal ZamanMekânda işleyen çok ölçekli bir süreç olarak yeniden kavramsallaştırılmasına ilişkin önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Bu yaklaşımlar, doğrudan Wallerstein'in tipolojisini kullanmamış olsalar da esasen kentsel araştırmalar için doğrudan onun tipolojisinde üretilen ZamanMekân kavramsallaştırmasını işlevsel kılan kuramsal açılımlar sağlamaktadır.

Wallerstein (1999, s. 163), pek çok alternatif paradigmanın mevcut olduğunu, ancak bir kısmının diğerlerine göre daha meşru ya da daha yararlı olduğunu hatırlatmaktadır. Bununla birlikte yerleşik paradigmanın geçerlilik ve kullanılabilirliğinin ebedi olmadığını da vurgulamaktadır. Her bilimsel bilginin üretimi de istisnasız bir biçimde belirli bir ZamanMekân içinde gerçekleşmektedir. Ancak hangi soruların sorulacağını, hangi yöntemlerin meşru sayılacağını ve hangi bulguların anlamlı kabul edileceğini belirleyen paradigmalar, üretim ilişkileri temelinde gerçekleşen tarihsel ve toplumsal koşulların birer ürünüdür.

6. SONUÇ

Bu makale, Wallerstein'in ZamanMekân tipolojisinin bilimsel bilginin üretimindeki epistemolojik kırılmaları kavramlaştırmak için güçlü ve çok katmanlı bir çerçeve sunduğunu ileri sürmektedir. İlgili alanyazındaki yaklaşımları değerlendiren bu çalışma, nomotetik yaklaşımın sosyal bilimlerin Ebedi ZamanMekânı ayrıcalıklı kılması, toplumsal gerçekliklerin tarihsel ve yapısal boyutlarını sistematik olarak görmezden gelmesi sonucunu doğurduğu savını benimsemekte ve bu yönüyle sınıf ilişkilerini, birikim krizlerini ve devletin dönüşümünü kavramaktan uzak kaldığını iddia etmektedir. Neoklasik iktisadın piyasayı tarih-dışı bir koordinasyon mekanizması olarak sunması, bu epistemolojik körlüğün en somut tezahürüdür. İkinci olarak ideografik geleneğin Epizodik-jeopolitik ZamanMekânda ısrar etmesi, analizin anlık olaylar düzeyinde kalmasına ve bu olayların altındaki yapısal ve döngüsel belirlenimleri (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) gözden kaçırmasına neden olduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, Wallerstein'in önerdiği Döngüsel-ideolojik, Yapısal ve Dönüşümsel ZamanMekân türleri toplumsal sistemleri hem iç düzenleyici mekanizmaları hem de yapısal ilişkileri ve dönüşüm dinamikleriyle birlikte ele alabilecek bir metodolojik derinlik sunmaktadır. Dördüncü olarak, kentsel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve metalaşması ile kentsel eşitsizlikler ya da devlet-sermaye ilişkileri gibi olgular yapısal ZamanMekân çerçevesinden ele alındığında bunların kapitalist birikim dinamikleriyle ve döngüsel krizlerle bağlantısı görünür hâle gelmektedir. Türkçe alanyazın açısından değerlendirildiğinde, ZamanMekân tipolojisinin hem teorik hem de ampirik

çalışmalarda sistematik biçimde kullanımının sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma alanyazındaki bu boşluğa metodolojik bir katkı sunmayı hedeflemiştir. Wallerstein'in çerçevesinden ifade edilirse özellikle Türkiye gibi yarı-çevre konumundaki ülkelerin siyasal iktisadını, devlet yapısını ve kentsel politikalarını inceleyen araştırmaların, yalnızca Epizodik ya da Ebedi ZamanMekân çerçevelerinde değil, Yapısal ve Döngüsel ZamanMekân katmanları üzerinden ele alınması bu araştırmaların açıklama kapasitesini önemli ölçüde artıracaktır.

Kent araştırmaları açısından bu tipoloji, çözümleme ölçeğini ve zamansal kapsamı bilinçli biçimde seçmeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Kentsel dönüşüm, kentsel rant, altyapı yatırımları ve bölgesel eşitsizlik gibi olgular ancak Döngüsel (birikim ve gayrimenkul çevrimleri), Yapısal (kentin ve bölgenin dünya-sistemi ile ülke içindeki konumu) ve Dönüşümsel (planlama paradigmalarının ve kentsel mücadelelerin kırılma anları) ZamanMekân katmanları birlikte okunduğunda kavranabilir. Bu çerçevede önerilen yaklaşım, mekânsal planlamayı da teknik bir karar verme süreci olarak değil, tarihsel-yapısal bir toplumsal pratik olarak ele alan eleştirel bir planlama pratiğine dönüştürmektir. Nitekim Harvey, Lefebvre, Smith, Sassen ve Brenner gibi kent kuramcılarının çalışmaları, buna ilişkin önemli ipuçları sunmakta ve kentsel süreçlerin Döngüsel, Yapısal ve Dönüşümsel ZamanMekân katmanlarında üretildiğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma sosyal bilim araştırmalarının tek bir ZamanMekân biçimiyle kısıtlanmak yerine farklı ZamanMekân boyutlarını analitik bir araç olarak işlevselleştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çok katmanlı zaman-mekân anlayışı, yalnızca eleştirel bir sosyal bilim perspektifinin epistemolojik temeli olmakla kalmayıp aynı zamanda tarihsel sistemlerin dönüşümünü mümkün kılan siyasal eylemin de kuramsal zeminini oluşturmaktadır. Wallerstein'in (1996) 'sosyal bilimleri yeniden düşünmek' çağrısı bu anlamda hâlâ günceldir. Döngüsel ve Yapısal ZamanMekânı araştırma gündeminin merkezine taşımak hem eleştirel analiz hem de özgürleştirici bir siyaset için vazgeçilmez bir epistemolojik yeniden konumlanma anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA:

- Akbulut, Ö.Ö. (2007). Kamu Yönetiminde Kuramın Yokluğu ya da Yapılabilirliği Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma. İçinde Ş. Aksoy and Y. Üstüner (Der.). *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*. (ss. 5–29). Nobel.
- Arrighi, G. (1994). *The long twentieth century: Money, power and the origins of our times*. Verso.
- Bhaskar, R. (1998). *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences* (3. baskı). Routledge.
- Braudel, F. (1980). *On history* (S. Matthews, Çev.). University of Chicago Press.
- Brenner, N. (2004). *New state spaces: Urban governance and the rescaling of statehood*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199270057.001.0001>
- Brenner, N. ve Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2–3), 151–182. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1014712>

- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements*. University of California Press.
- Ersoy, M. (2007). Kapsamlı Planlama Yaklaşımının Tarihsel Gelişimi ve Bugünü. İçinde Melih Ersoy (der.). *Kentsel Planlama Kuramları* (ss. 115–170). İmge.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Polity Press.
- Harvey, D. (1982). *The limits to capital*. Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.
- Harvey, D. (2003). *The new imperialism*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780199264315.001.0001>
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780199283262.001.0001>
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. Verso.
- Healey, P. (1997). *Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies*. Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-1-349-25538-2>
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Polity Press.
- Keyder, Ç. (Der.) (1999). *Istanbul: Between the global and the local*. Rowman & Littlefield.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions* (2. Baskı). University of Chicago Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Çev.). Blackwell.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on cities* (E. Kofman & E. Lebas, Çev. ve Der.). Blackwell.
- Massey, D. (2005). *For space*. Sage.
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Farrar & Rinehart.
- Rickert, H. (1986). *The limits of concept formation in natural science* (G. Oakes, Çev.). Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Smith, N. (1984). *Uneven development: Nature, capital, and the production of space*. Basil Blackwell.
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. Verso.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Wiley-Blackwell.
- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.
<https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816666676.001.0001>
- Şengül, H. T. (2007). Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. İçinde Melih Ersoy (der.). *Kentsel Planlama Kuramları* (ss. 59–113). İmge.
- Şengül, H. T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar. İmge.
- Tezcan, A. M. (2023). *The Politics and Geography of Urban Security Services Provided by Private Security Companies: The Case of Ankara, Turkey* [Yayımlanmamış doktora tezi], ODTÜ, Ankara.

- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press.
- Wallerstein, I. (1988). The Inventions of TimeSpace Realities: Towards an Understanding of our Historical Systems. *Geography*, 73(4), 289–297. <https://doi.org/10.1080/20436564.1988.12452147>
- Wallerstein, I. (1996). *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503616219>
- Wallerstein, I. (1998a). The Time of Space and the Space of Time: The Future of Social Science. *Political Geography*, 17(1), 71–82. [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(96\)00097-2](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(96)00097-2)
- Wallerstein, I. (1998b). Time and Duration: The Unexcluded Middle, or Reflections on Braudel and Prigogine. *Thesis Eleven*, 54(1), 79–87. <https://doi.org/10.1177/0725513698054000007>
- Wallerstein, I. (1998c). SpaceTime as the Basis of Knowledge. “İçinde O. F. Bordo (Der.), *People’s Participation, Challenges Ahead*, Apex Press (ss. 43–62). IT Publications.
- Wallerstein, I. (1999). *The End of the World as We Know It*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Weber, M. (1949). *The methodology of the social sciences* (E. A. Shils & H. A. Finch, Çev. ve der.). Free Press.
- Windelband, W. (1998). *History and natural science* (J. T. Lamiell, Çev.). *Theory & Psychology*, 8(1), 5–22. <https://doi.org/10.1177/0959354398081001>

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı

No financial support that has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

No works of intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.) subject to copyright regulations have been used in this article. | Makalede telif hakları düzenlemeleri gerektiren fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) kullanılmamıştır.